

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Maria Totu, Ioan Seurtu, Doina Smireea, *Din istoria mișcării democratice a studenților din România, București, Tipografia Universității, 1985*

Un eveniment editorial de excepție îl constituie apariția cursului *Din istoria mișcării democratice a studenților din România* semnat de **Maria Totu, Ioan Seurtu și Doina Smireea**, având o problematică interesantă ce se bucură de o amplă și competentă tratare. Este de fapt prima lucrare cuprinzătoare din istoriografia noastră care tratează, într-o manieră unitară, de la începuturi până în prezent, istoria studențimii române. Bazată pe o bogată documentare, lucrarea valorifică materiale de arhivă, documente, dezbateri parlamentare, articole din presa vremii, memorii reușind să dea o imagine veridică, obiectivă a luptei studenților din România pentru progres, pentru valorile umane înaintate. Practic, autorii au înfățișat o istorie ce se întinde pe aproape 16 decenii, de la prima gazetă românească editată în 1827 de doi studenți, unul moldovean și celălalt muntean — „Fama Lipschi pentru Dația”, inserată la loc de frunte în lupta de reconstituire a statului național unitar român pe teritoriul vechii Dacii — istorie în care studenții au jucat un rol important și care ajunge până în zilele noastre.

Elaborând cartea, autorii s-au străduit să evidențieze contribuția studenților în lupta poporului român pentru democrație și progres social, pentru unitate, independență și suveranitate patriei. Nu este întâmplător, desigur, că autorii — cărții — pornesc de la un asemenea punct de vedere. După cum nu este o întâmplare faptul că studenții din România, în marea lor majoritate, s-au situat întotdeauna pe poziții ideologice progresiste, în lupta activă împotriva nedreptăților sociale. Nu este eveniment politic, social sau cultural din istoria modernă și contemporană a României în care studențimea să nu fi jucat un rol, mai mult sau mai puțin, important. Din acest punct de vedere, autorii tratează problematica mișcării democratice studențești din România în mod sistematic, analizând în profunzime și cu multă siguranță amplul tablou al celor 16 decenii de luptă revoluționară studențească, oferind o lectură nuanțată, de pe poziții marxiste, a manifestărilor politico-ideologice ale tineretului studios.

Cartea este structurată în patru mari capitole, corespunzătoare etapelor istorice principale ale luptei revoluționare a studențimii române: a. apariția și dezvoltarea învățământului superior în România; b. mișcarea studențească de la începuturi până la marea Unire din 1918; c. lupta tineretului pentru condiții mai bune de viață și de studiu, pentru democrație și progres social, împotriva pericolului fascist, pentru apărarea independenței și suveranității patriei; d. activitatea studențimii române între anii 1944—1985. Numai simpla trecere în revistă a structurii problematice evidențiază rolul însemnat pe care studențimea română l-a avut în majoritatea evenimentelor politice sociale și culturale din această perioadă, reprezentând filonul devenirilor în timp al unor spirite înaintate pe care poporul nostru le-a dăruit culturii și civilizației universale. Târ dacă floarea intelectualității române s-a aflat la post în toate împrejurările frământatei noastre istorii, arată autorii, acest lucru s-a datorat pornirii bune, de pe buncile universitare, a tuturor celor care au impresionat prin calități de excepție ce i-au plasat pe pozițiile apărării intereselor fundamentale ale poporului și țării. Cartea ne apare ca un reportaj senzațional din lumea studențimii revoluționare. Autorii ilustrează convingător și interesant contribuția studențimii române în lupta pentru eliberarea românilor din teritoriile aflate sub ocupația străină. Astfel, după înfringerea revoluției de la 1848, studenții români aflați la studii în străinătate au propagat în presă ideea unirii naționale. Ei au participat la manifestațiile populare din București, între 21—24 ianuarie 1859, iar după această dată au continuat să militeze pentru eliberarea tuturor românilor din Transilvania și celelalte părți ale vechii Dacii, unde românii formează majoritatea populației. Războiul pentru independență a fost un eveniment de seamă din istoria României în care studenții au scris o pagină glorioasă, mulți dintre ei căzând pe câmpul de luptă. La Războiul de participat și mulți studenți români din Transilvania și Bucovina, înrolați în armata română ca voluntari, superbă demonstrație a ceea ce însemna idealul unității naționale pentru toți românii, din toate teritoriile vechii Dacii.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea studenții români se remarcă de fapt tocmai prin activitatea constantă și stăruitoare în favoarea idealurilor generoase ale eliberării tuturor românilor de sub împilarea vremelnică a diverse stăpîniri. Prin acțiuni de amploare ei au pregătit opinia publică din România și din Europa pentru emanciparea românilor, pentru întărirea conștiinței lor naționale. În această perioadă ființează numeroase societăți culturale, sociale și politice, care au desfășurat o activitate multilaterală, pe primul plan situându-se lupta pentru eliberare națională. Au fost tipărite de asemenea numeroase publicații, unele dintre ele în dreptate împotriva dominației maghiare din Transilvania, dar și împotriva agitațiilor antisemite din epocă militând pentru prietenie între popoare.

O pagină de glorioasă solidaritate studențească a fost scrisă cu ocazia procesului memoran-diștilor de la Cluj. De altfel, mai mulți studenți au făcut parte din delegația de 300 de persoane care a prezentat la Viena Memorandul românilor din Transilvania. Această acțiune curajoasă fusese precedată de o largă și susținută campanie de propagandă în presă, prin adunări și alte mijloace în favoarea intereselor legitime ale românilor. Studenții erau hotărâți ca odată cu dezo-birea românilor din Austro-Ungaria să înlăture și asuprirea socială: „*Împreună cu despotismul militar al străinului vom azvîrli și despotismul nerusinat al burgheziei*” scria studentul socialist V. G. Morfun în revista „Dacia viitoare”. În spiritul obtuzității care caracteriza dualismul austro-ungar, Memorandul românilor era desconsiderat și remis autorităților maghiare fără a fi deschis. A urmat un proces împotriva militanților români care demonstra și mai mult subrezenția „*regatului Sfîntului Ștefan, acest edificiu de formă monstruoasă în care dreptul, justiția, morala sînt sufocate de o hegemonie crudă și tiranică*”, cum era caracterizată puterea maghiară într-un ziar italian din epocă. Între studenții români și autoritățile de la Budapesta s-a declanșat, în zilele procesului de la Cluj, o polemică prin care de fapt popoarele Europei au avut posibilitatea să înțeleagă mai bine pe ce anume se baza holărirea unei națiuni, mîndră de trecutul ei, de a-și croi un viitor pe măsura aspirațiilor sale de veacuri. Studenții francezi, italieni, danezi, elvețieni, germani, polonezi, slovaci, greci, croați, sirbi, belgieni și-au manifestat prin numeroase acțiuni solidaritatea cu cauza românească. Începutul secolului XX a marcat intensificarea luptei întregii națiuni pentru o Romînie întregită. Intrarea Romîniei în război, în anul 1916, a fost puternic susținută de studenții români din țară și străinătate, iar printre români care și-au vîrsat sîngele pe cîmpul de luptă pentru realizarea idealului unirii tuturor romînilor s-au numărat și mulți studenți.

Năsterea noii Romînie în anul 1918 din cenusa odioaselor imperii a fost salutată de toți studenții din toate provinciile istorice și în primul rînd de cei din Transilvania, Bucovina și Basarabia. În acest context, autorii cărții subliniază că studenții români au îmbinat lupta națională cu lupta pentru progres social, un rol însemnat avînd mișcarea studențească de orientare socialistă. De altfel, această orientare a studențimii romîne avea să fie preponderentă în decenile care au urmat cu toate că o mică parte dintre ei s-au lăsat influențați de oameni politici cu vederi de dreapta. Între grupările studențești democratice și cele de dreapta a avut loc o per-manentă luptă din care, în cele din urmă, au ieșit învingători tinerii care luptau pentru democrație și progres social, împotriva reacțiunii și fascismului. Studențimea a avut un rol important în crearea și consolidarea organizațiilor politice revoluționare, în focul luptelor sociale. Multe din aceste organizații au fost inițiate sau conduse de către Partidul Comunist Român, iar mulți studenți au aderat la principiile politice și sociale ale organizațiilor politice înaintate ale clasei muncitoare.

Un episod important al istoriei studențimii revoluționare romîne îl constituie lupta anti-fascistă și antiimperialistă dintre anii 1940—1944. Autorii evidențiază că în mișcarea de rezistență condusă de Partidul Comunist Român s-au angajat cei mai curajoși studenți, mulți dintre ei ajungînd în fața plutoanelor de execuție. Din multitudinea de fapte care ilustrează lupta grea, plină de riscuri, dusă de studenți, autorii se opresc mai pe larg în un moment tragic din istoria poporului nostru, odiosul dictat prin care Romînia era obligată să cedeze Ungariei partea de nord-vest a Transilvaniei; cuprinzînd 42 243 km² cu o populație de 2 607 007 locuitori, majoritatea romîni. Studențimea din Cluj, București, Iași, Timișoara și alte centre ale țării a manifestat indignare, condamnînd cu hotărîre dictatul nedrept al Germaniei și Italiei fasciste. Profesorii universității și studenții din Iași au declarat oficial că toate cedările teritoriale sînt vremelnice ca orice act de silnicie și că trebuie „*să așteptăm vremea cînd vom putea să spunem cuvîntul dreptății*”, avînd drept unic și suprem ideal reconstituirea Romîniei Mari pe care generația de la 1918 a creat-o și pe care generația tînără are datoria s-o recîștige.

Un alt episod curajos al luptei studenților români s-a petrecut în 1941, prin înființarea grupării de studenți uteciști și antifasciști din jurul revistei „*Gîndul nostru*”. Această grupare alcătuită din studenți de la toate facultățile Universității precum și de la Politehnică, se situa pe poziții combative imprimate de Suter Constantin, conducătorul mișcării. Ei militau pentru restabilirea de raporturi cu U.R.S.S. și pentru abolirea ideologiilor rasiale și obscurantiste. Legat de activitatea acestei grupări este, de asemenea, evidențiată lupta antifascistă a unor organizații revoluționare puternice care au activat în cadrul Politehnicii și Academiei Comerciale din București. Conducătorii acestor organizații, studenții Mircea Stefanovici și respectiv Manea Mănescu, secretarul Biroului studențesc UTC pe capitală, au desfășurat o activitate combativă, atrăgînd în rîndurile lor numeroși studenți care în anii de după Eliberare au devenit cadre de nădejde ale noului regim.

Climatul politic era extrem de incins și, după înăbușirea rebeliunii legionare, activitățile politice erau interzise. În aceste condiții studenții au continuat lupta, cu mijloace ilegale, îmbinînd activitatea profesională și de cercetare științifică — așa cum au procedat studenții grupați în cadrul Societății Matematice Politehnica — cu activitatea de revendicări profesionale, sociale și politice. Studenții au avut de înfruntat teroarea legilor dictatoriale care pedepseau aspru acțiunile studențești de multiplicare și răspîndire de manifeste sau acțiuni de sabotaj și propagandă împotriva războaiului hitlerist.

Cartea subliniază că printre mii de militanți comuniști și anifasciști întemnițați, anche-
tați, condamnați sau asasinați au fost și studenți, printre care Justin Georgescu și G. Meirovici,
asasinați de organele respective ale regimului antonescian.

Organizațiile revoluționare ale studenților au luat parte la constituirea Comitetului Anti-
fascist al Tineretului Universitar din Capitală, prin care se întărea unitatea de luptă a studen-
țimii împotriva teroarei. Au fost tipărite numeroase reviste, broșuri și manifeste printre care
„Revista matematică Politehnica” în care erau publicate articole de atitudine care analizau
situația din facultăți, ororile din lagărele de concentrare precum și alte aspecte ale luptei stu-
denților.

Cartea prezintă, de asemenea, contribuția studenților la memorabilul act de la 23 August
1944, mulți dintre ei jertfându-și viața, ca în atâtea alte momente eroice ale istoriei poporului
nostru, pentru apărarea valorilor progresiste, înaintate, pentru eliberarea României de sub domi-
nația fascistă.

Ultima parte a cărții este consacrată evidențierii contribuției studenților la edificarea
noului er, socialiste din istoria patriei noastre. Studențimea s-a angajat cu întreg elanul carac-
teristic vârstei tinere în vasta operă de construire a societății socialiste în țara noastră, neprecu-
peșind nici un efort pentru realizarea mărețelor obiective care stau în fața poporului nostru. În
acest context este evidențiată valoarea aprecierilor și indicațiilor formulate de tovarășul
Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R., care reprezintă pentru tineretul studios al
României un adevărat program de activitate.

Atât prin conținut cit și prin textul accesibil, cartea se adresează nu numai specialiștilor
sau studenților de la facultățile de profil, ci unor cercuri largi de cititori. Publicind această valo-
roasă carte, colectivul de autori de la Facultatea de istorie și filosofie au datoriat să continue
cercetările în domeniul istoriei studențimii revoluționare care ajută la înțelegerea istoriei patriei
în mod unitar, integrând organic în substanța acesteia componenta mișcării revoluționare stu-
dențești.

Florian Popa Mișan

*Spațiul românesc în totalitatea sa antropogeografică și etnoculturală **

Prima sinteză etnologică și etnoestetică a domeniului broderiei populare la români, conferă
cititorului o imagine temeinică a unității în varietate și a continuității etnoistorice a poporului
român, care a creat, prin mijloace tehnice proprii, valori din cele mai bogate din punct de vedere
material, utilitar, morfologic, structural și funcțional.

Incorporând datele dobândite de arheologia românească, de istoria artei medievale bizan-
tine, central-sud-est europene și românești profesorul Nicolae Dunăre pune în lumină principalele
praguri tehnice și artistice atinse și depășite succesiv în contextul spațiului românesc în tota-
litatea sa antropogeografică și etnoculturală. Lucrarea *Broderia populară românească*, apărută
la Editura Meridiane, îmbogățește domeniul teoriei și istoriei artei naționale în genere, ca și cel al
teoriei și istoriei artei populare românești.

Într-o perspectivă diacronică, demonstrată cu temeinicia propriilor cercetări și a surselor
de contribuții publicate în ultimul secol, se dovedesc deosebit de relevante pentru continuitatea
creatorilor și purtătorilor în arta interiorului și în cea a portului popular. Astfel, sint dovezile
materiale despre practicarea unui număr apreciabil de tehnici de cusut la populația băstinașă
din epoca bronzului, conservarea principalelor cimpuri ornamentale la piesele esențiale de costum
veracitatea consemnării de către Herodot a exercitării acestui meșteșug artistic pe meleagurile
noastre, căile specifice și impulsul bizantin, coridoarele economice și culturale europene care se în-
crucișau în spațiul românesc și impactul cu fondul principal al culturii și artei noastre populare, in-
clusiv domeniul broderiilor deosebit de înfloriri încă din secolul al XV-lea. Aceste fenomene sînt
urmate cu consecvență de autor în toate capitolele și subcapitolele care alcătuiesc structura lu-
crării; introducere (cultură, artă și broderie populară; colecții, albume, cercetări; domeniu, ma-
teriale, tehnici; note speciale), categorii de produse brodate (creații specifice vechii romanități
orientale și evului mediu românesc; broderii populare tradiționale), caracterele decorative ale
broderiilor (cimpurile ornamentale; polimorfismul ornamentelor brodate; polisimbolismul acesto-
ra; cromatică), și, cu atât mai pregnant în capitolul final în care se tratează sintezele etnologice
și artistice (fond principal și dinamism ornamental; limbajul social-simbolic al pieselor brodate;
considerații comparative; perspective artistice).

* Nicolae Dunăre, *Broderia populară românească*, București, Edit. Meridiane, 1985.

Cercetările pluridisciplinare și comparative l-au condus pe autor la constatări relevante pentru continuitatea domeniului etnoartistic abordat. Dacă ecourile culturii și artei bizantine s-au răspândit din sudul mediteranean, peste întreaga Pensinsulă Balcanică, până în Polonia și în Boemia etc., aceste ecouri s-au caracterizat printr-o notă cu totul specială. Inseamnă că etnologică a acestei excepționale iradiere rezidă în faptul că nu a avut loc nicidecum o suprapunere coercitivă, copleșitoare, ci a constat într-o operație de comunicare dinamică, de continuitate spirituală, de altoire, de consolidare și de îmbogățire cultural-artistică a fondului străvechi carpato-balcanic în general, al complexului etnocultural al romanității orientale, iar din sinul celei din urmă la populația daco-romană. Sintetizând constatări convergente formulate succesiv sau concomitent de o seamă de arheologi, istorici, antropologi, lingviști, istorici ai culturii și artei, Nicolae Dunăre relevă că pe teritoriul Daciei întregi, cultura și arta bizantină s-a înscris ca un factor de continuitate pentru lumea românească a evului mediu timpuriu și dezvoltat. Una din explicațiile majore puse în lumină, constă în întemeierea pe caracterul etnodemografic reciproc al comunicării dintre limba latină de la nord și de la sud de Dunăre din tot cursul evului mediu, în funcția unificatoare a fondului mitologic antic și medieval al popoarelor din țăările danubiene, ca și pe continuitatea și unitatea limbii și poporului român din ținuturile de pe ambele versante carpatine și de pe ambele maluri ale Dunării. Procesul de sinteză etnoculturală și, etnoestetică deslășurat cind fondul străvechi traco-daco-roman se recontopește cu fondul comun bizantin balcano-carpatic, întârît în urma împingerii spre nord a exponenților vechii lumi bizantine sub presiunea înaintării otomane inclusiv noile contacte, întregitoare, mijlocite de lumea sud-dunăreană, cum temeinic relevă autorul, a dat naștere artei medievale românești și, în contextul acesteia, broderiei artistice medievale românești. Pe măsură ce societatea românească își definea propriul său gust artistic, arta broderiei noastre medievale se desăvârșește în a doua jumătate a secolului al VI-lea și-și va continua evoluția timp de aproape patru veacuri, până în pragul timpurilor moderne.

Cum era și de așteptat, autorul lucrărilor mai vechi *Textilele populare românești din Munții Bihorului* (1959), *Artă populară din Valea Jiului* (1963), *Les motifs ornementaux dans l'art populaire roumain* (1964), *Funcția estetică a formei și a cromaticii în arta plastică populară* (1972), *Recherches sur l'esthétique dans l'art populaire roumain* (1972), *Classification des ornements populaires* (1975), *Ornamentica tradițională comparată* (1979) etc., a relevat și noi aspecte estetice, de data aceasta din arta broderiei populare. Acestea se înscriu ca tot atâtea contribuții la teoria critica și istoria artei populare. Din aceste unghiuri de vedere, subliniem mai întâi aportul referitor la polimorfismul și, totodată, cel privind polisimbolismul ornamentelor dezvoltate în domeniul broderiei populare tradiționale și contemporane. În ultimă instanță, din punct de vedere morfologic ornamentica tradițională cunoaște o diferențiere esențială bipolară: modul de tratare geometric și cel liber desenat. În decorul broderiilor populare (elementare și artistice), secole de-a rândul ornamentele negeometrice au deținut un loc mai puțin însemnat. Totodată, s-a constatat rolul mereu activ al stilizării geometrice, care tinde și azi să transforme unele elemente și motive negeometrice în ornamente de factură geometrică, adică să le preformeze, să le simplifice și să le supună unui accentuat proces de simplificare, generalizare și abstractizare.

O privire de ansamblu asupra geometrismului din broderiile românești tradiționale i-a permis autorului să releve o tratare drep-liniară, lipsită de rigiditate, printr-un rafinament delicat și necăutat, printr-o redare rarefiată a elementelor în cadrul motivelor și a acestora în cuprinsul compozițiilor, printr-o invenție decorativă mai reținută, preluând și valorificând tradiții geometrice autohtone traco-dacice, carpato-danubiano-pontice și bizantine.

Tot astfel, aprofundarea polimorfismului ornamentelor brodate a condus la descoperirea aceluiași caracter etnocultural și etnoistoric: pe fundalul artistic autohton, izvor comun ținuturilor de pe ambele versante ale lanțului nostru carpatic, s-au dezvoltat înrîuririle directe și indirecte ale Bizanțului cu un mai bogat repertoriu simbolic, continuate după constituirea statelor feudale românești cu noi răsfringeri în conținutul tematic al ornamentației dinspre Orientul Apropiat (cu o sensibilă orientare mitologică a reprezentărilor naturale), dinspre țăările înconjurătoare nou constituite (cu bogate reprezentări skeomorfe). Procesul artistic observat se proiectează sub forma unei contopiri convergente și echilibrate a conținuturilor tematice vechi (autohtone), precum și printr-o sinteză creatoare dintre tradiția artistică medievală și izvorul de inspirație ornamentală populară. Cum se demonstrează în lucrare, în felul acesta s-a ajuns la înfrumusețarea unui amplu repertoriu ornamental, în cadrul căruia un aport de seamă a revenit năzuințelor formative până la virtuozitate. Cele trei mari categorii ornamentale — abstracte, concrete, simbolice — sînt situate într-o strînsă împletire tematică izvorită din însăși concepția estetică integratoare a poporului român.

Din ampla dezbatere a cromaticii broderiilor românești, menționăm doar modalitățile pentru delimitarea și sublinierea decorului, pentru broderii cromatice fiind un factor esențial, în convergență deplină cu nevoia de repaos decorativ a creatorului român. De altfel, relațiile unui J. Tröster (sec. XVII), J. D. Hörling (sec. XVIII), J. Leonhard (sec. XIX) etc., ca și rezultatele cercetărilor muzeologice românești, toate puse în valoare în lucrarea de față, atestă conser-

varea și îmbogățirea fondului cromatic. „Vechea și noua cromatică transpuse în broderia tradițională și în cea contemporană din cimpurile ornamentale ale pieselor de port și ale celor pentru interiorul locuințelor la poporul român ne reamintesc și ne confirmă adevărul spre care converg mai mulți esteticieni, istorici de artă, psihologi, sociologi și etnologi, conform cărora simțul culorilor constituie forma cea mai populară a simțului estetic și, totodată, o însușire artistică de competență” (p. 95). Aprofundarea mesajului etnopsihologic și sociocultural exprimat prin nuanțele cromatice ale decorului tradițional brodat, i-a permis autorului importante diferențieri cu un atribut de valabilitate generală (p. 104—110).

Mai atragem atenția asupra considerațiilor comparative, care au permis sublinierea unității fondului etnic al artei broderiilor românești, prezența fondului lor principal din fiecare epocă istorică în variante regionale, zonele sau locale. Spre a încheia cu vasta perspectivă din domeniul broderiilor contemporane: „în cuprinsul larg al mișcării cooperatiste și artizanale... străvechea nevoie de frumos, căreia poporul român i-a conferit secole de-a rândul, nenumerate mărturii și mesaje de înaltă sensibilitate și împlinire estetică, își caută fără încetare noi și originale orizonturi valorice” (p. 114).

Amplul rezumat englez va permite o largă difuzare a ideilor generoase încorporate în prezenta sinteză etnologică și etnoestetică.

Dr. Octavian Maier

Alain Girard, *L'homme et le nombre des hommes. Essais sur les conséquences de la révolution démographique, Paris, Presses Universitaires de France, 1984**

Profesorul Alain Girard¹, sociolog și psiholog, cu statornice preocupări în domeniul populației, nume bine cunoscut și în țara noastră², ne-a dat recent o carte în care, înmănunchează o serie de studii publicate de-a lungul anilor, în perioada 1950—1983. Acest florilegiu, cuprinzând câteva zeci de studii publicate și inedite, este organizat tematic în cinci părți: I. *Demografia și viața socială*; II. *Creșterea populației și problemele lumii actuale*; III. *Individ, familie și norme sociale*; IV. *Învățământul pentru toți și sistemul școlar*; V. *Revoluția demografică și schimbările sociale*; numărul și valorile. Așadar, o arie tematică vastă, dar centrată în jurul unei idei; lucrarea — se spune — nu este nici tratat de demografie și nici eseu filosofic, ci „o întrebare privind natura dificultăților momentului și schimbările prezente și viitoare în formele vieții sociale ca rezultat al revoluției demografice”. Profund cunoscător al problemelor populației și perfect stăpîn pe metodele analizei demografice, A. Girard aduce punctul de vedere al sociologului; altfel spus, populația ca sistem demografic relativ autonom este integrată în marele context social, demers care asigură o viziune naturală a legăturii dintre variabilele demografice și cele sociale, înlesnind mult analiza cauzală. Nu este vorba de un „imperialism sociologic” — autorul respinge o asemenea atitudine — ci de o situație a problemelor demografice într-un cadru mai larg, cel al contextului social.

În „Introducere” autorul pleacă de la faptul că epoca contemporană este dominată de creșterea numărului oamenilor și de accelerarea acestei creșteri și că acest fenomen pune probleme inedite omenirii; dezechilibre internaționale și naționale, modificarea condiției femeii, diversificarea vîrstelor vieții, opțiunea nouă în ce privește copilul și omul bătrîn, procrearea și moartea.

Sub raport teoretic, prezintă cel mai mare interes capitoul *Demografia socială* (p. 21—42). Un scurt istoric al sociologiei și demografiei (Auguste Comte, 1839 și Achille Guillard, 1855), al dezvoltării ulterioare, îi permite autorului să sublinieze strînsa legătură dintre aceste două discipline sociale (contribuția lui E. Durkheim și M. Halbwachs) și necesitatea colaborării dintre ele. După J. Stœtzl — citat de A. Girard — „fiecărui sociolog ar trebui să fie dublat

* Sociologies. Collection dirigée par Raymond Boudon et François Bourricaud.

¹ Alain Girard (n. 1914) este consilier științific la Institutul Național de Studii Demografice (I.N.E.D.) din Paris, și profesor emerit la Universitatea René Descartes (Paris V). Din numeroasele sale studii amintim: *Démographie sociale*, în vol. *Traité de sociologie publiée sous Direction de Georges Gurwitsch*, P.U.F., Paris, 1958, t. II, p. 275—292; *Facteurs sociaux et culturels sur la mortalité infantile* (în colab. cu Louis Henry et Roland Nistri) în I.N.E.D. (Travaux et Documents, No. 36, 1960); *La réussite sociale*, I.N.E.D. (Travaux et Documents, No. 38, 1961); *Le choix du conjoint. Une enquête psycho-sociologique en France*, I.N.E.D. (Travaux et Documents, No. 44, 1964 și 1980), *Les sondages d'opinion publique* împreună cu J. Stœtzl, Paris, 1973 și 1978. Numeroase studii pe teme de sociologie, psihologie și pedagogie purtînd semnătura lui A. Girard au apărut în special în revista „Population” (I.N.E.D.).

² J. Stœtzl, A. Girard, *Sondaje de opinie publică*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 287.

de un demograf" (p. 25). Pentru A. Girard, „mișcarea naturală a populației”, concept fundamental în demografie, trebuie integrată într-o noțiune mai largă, aceea de „mișcare socio-culturală” (p. 26). După ce examinează mortalitatea, natalitatea, îmbătrânirea demografică, migrația, optimul populației și pune în evidență caracterul social și diferențial al fenomenelor demografice, A. Girard ajunge la concluzia: „Orice încercare de explicație în demografie este de natură socio-logică” (p. 42, s.n.), teză cu care foarte mulți demografi vor fi de acord.

În problema interdisciplinarității, interesante sînt ideile lui A. Girard privind istoria și demografia (Cap. 2). Mai întâi, autorul nu este de acord cu distincția dintre „demografia istorică” și „istoria populațiilor” — problemă controversată în ultimele trei decenii —, propunind termeni de „istorie demografică”, după exemplul istoriei sociale și economice. Cît privește raportul dintre sociologie, istorie și demografie, colaborarea dintre ele se impune de la sine; în acest cadru, demografia trebuie să servească ca trăsătură de uniune dintre sociologie și istorie (p. 46). Mai mult, autorul își exprimă speranța că „cercetările făcute cu răbdare, în care se asociază tehnica demografică cu critica istorică permit să se întrevadă momentul cînd va putea fi realizată *nasta sinteză sociologică*... Istoria, demografia, sociologia, psihologia socială depun eforturi de a construi treptat știința omului” (p. 55—56, s.n.).

Partea a doua se ocupă cu problemele creșterea demografică în perioada contemporană, apariția și afirmarea lumii a treia, urbanizarea, migrația internațională, dezechilibrele internaționale, politicile demografice, între constrîngere și libertate — probleme ce figurează permanent în literatura ultimilor trei decenii. Nu vom insista asupra lor, în schimb ne vom referi mai pe larg la problemele părții a treia (*Individ, familie și norme sociale*) și în special la problemele mortalității în infanție, căsătoriei și dimensiunii ideale a familiei. A. Girard a efectuat cîteva anchete în acest domeniu, devenite clasice, cu analize și concluzii care merită toată atenția.

Mortalitatea infantilă este examinată pe baza unei anchete asupra „comportamentului familial” sau, după cum afirmă autorul, „obiectul anchetei nu este altă mortalitatea infantilă cît comportamentul general al familiilor față de educația copiilor” (p. 141). Ancheta nu este nici statistică nici medicală, ci sociologică. Caracterul diferențial al mortalității infantile, investigat în două departamente, în două medii sociale (muncitori și funcționari), nu poate fi înțeles — afirmă autorul în concluzie — decît dacă este plasat în contextul social și cultural de care aparține.

Considerațiile asupra căsătoriei autorul le fundamentează pe constatările anchetei psihosociologice din 1964, intitulată „Alegerea partenerului”. Plecînd de la teza după care căsătoria este supusă — ca orice alt fenomen uman — unei serii de determinisme sociale, autorul precizează: „Psihologia, psihologia socială, sociologia, demografia formează un lanț ale cărui verigi nu pot fi separate” (p. 150). Libertatea individului în materie de căsătorie nu este totală ci limitată de tot felul de constrîngeri de ordin fizic sau geografic, social sau cultural. O observație importantă este aceea că barierele sociale care separă diferitele grupe sociale în ce privește căsătoria rămîn foarte solide. Aceleași norme sociale pot fi identificate și în privința vîrstei optime la căsătorie, ca și a dimensiunii ideale a familiei. Rolul familiei rămîne foarte important: „ea (familia) care menține în prezent structurile sociale și psihologice ale trecutului” (p. 155). Prin urmare, căsătoria rămîne un fenomen social, alegerile individuale operîndu-se într-o mare măsură sub controlul societății.

Totuși, în evoluția căsătoriei și a familiei în Franța s-au produs schimbări semnificative pe care A. Girard le examinează într-un studiu din 1978. În primul rînd, finalitatea uniunii celor doi parteneri nu mai este procrearea ci fericirea celor două persoane. Această mutație este caracteristică noului regim demografic printr-o ale cărei consecințe autorul consideră „inventarea” unei noi vîrste a vieții, anume „adolescența” care lipsea în trecut. Homogamia în căsătorie — socială, culturală, religioasă — rămîne încă dominantă. Ce tendințe noi au apărut? Relațiile sexuale preconjugale și concepțiile prenupțiale au cunoscut o largă răspîndire în societate. În Europa occidentală frecvența concepțiilor prenupțiale (nașteri care au loc în primele opt luni de la căsătorie n.n.) se ridică la o cincime pînă la o treime din totalul primelor nașteri (p. 163). Alte tendințe se asociază celei amintite mai sus; scăderea puternică a nupțialității, creșterea concepțiilor prenupțiale și a nașterilor în afara căsătoriei, creșterea divorțurilor și scăderea profundă a natalității. S-a răspîndit mult „coabitarea juvenilă”, (termen creat de L. Roussel) și de asemenea au crescut „uniunile consensuale” cu diferențe semnificative în mediul urban și rural, pe categorii sociale. Solidaritatea intergenerațională în cadrul familiei continuă să existe dar sensul ei s-a modificat. Întrebindu-se dacă instituția căsătoriei este în joc, autorul crede că este prematur să se pronunțe, deși o serie de simptome alarmante există deja.

Cititorii vor fi foarte atenți la considerațiile expuse de autor în capitolul „Dimensiunea ideală a familiei și înlocuirea generațiilor” (p. 173—205). Se examinează aprofundat conceptul de „dimensiune ideală”, în raport cu „descendența finală” și „indicele conjunctural al fertilității”, (număr de copii revenind de o femeie în perioada sa fertilă), se compară rezultatele, anchete naționale și internaționale, se inventariază părerile exprimate de oameni de știință ca și de oameni politici în legătură cu „dimensiunea ideală” a familiei și consecințele ce decurg de aici pentru politica demografică. De pildă, o anchetă din 1979 efectuată în nouă țări ale Comunității (vest)

europene ne dă o cifră medie de 2,21 copii, variind între 3,62 pentru Irlanda și 1,95 copii pentru R. F. Germană. Franța figurează cu 2,46 copii, cifră care concordă cu cea stabilită de anchetele naționale. Desigur, numărul efectiv de copii diferă de numărul ideal de copii, stabilit prin anchetele de opinie. Menționăm, că această problemă a fost prezentată — pentru populația României — într-un studiu publicat în revista noastră și care reprezintă rezultatele anchetei asupra fertilității din 1978³. Numărul ideal de copii, la data anchetei, a fost de 2,51, diferențiat pe mediile urban și rural, ca și pe categorii sociale.

Cei ce se interesează de pedagogie și de planificarea educației vor găsi informații valoroase în partea a IV-a (*Învățământul pentru toți și sistemul școlar*). În schimb, partea a cincea (finală) tratează o serie de probleme de interes general care vor reține atenția sociologilor, psihologilor, demografilor, istoricilor ca și a opiniei publice. Unele idei sînt reluate din capitolele anterioare și sînt formulate drept concluzii. Autorul se ocupă în mod particular de situația Franței („Care va fi viitorul populației Franței?”), o invitație stăruitoare la meditație pe marginea unor probleme care nu sînt numai ale Franței.

Lucrarea profesorului Alain Girard *Om și numărul oamenilor* reprezintă o strălucită dovadă a utilității abordării sociologice și psihosociale a problemelor populației. Într-o concepție integratoare. Profitul lecturii ei pentru cititorii din România — sociologi, demografi, psihologi, istorici — este dincolo de orice îndoială.

Prof. dr. Vladimir Trebici

Études sur la pensée politique de Gaetano Mosca. Classe politique et gouvernement. Milano-Montréal, 1984

În zilele de 27-28 noiembrie 1981 a avut loc la Milano „Cel de-al doilea Seminar Internațional Gaetano Mosca” cu ocazia celei de-a 40 -a aniversări a morții lui. Seminarul a avut ca temă: *Conducerea și posibilitățile de conducere în sistemul politic și juridic al lui Gaetano Mosca*.

În prefața volumului, Alberto Cova și Ettore A. Albertoni motivează necesitatea analizării operei lui G. Mosca prin următorul fapt: „Caracterul interdisciplinar și internațional al acestei munci de cercetare este util unui proiect general care vizează acțiunea tenace către o ordine de studiu pe care o descoperim în temele privind «clasa politică», «clasa conducătoare» (elita), instituțiile și partidele, elementele capitale ale reflecțiilor politice în faza tranzitorie din secolele XIX și XX în Italia și pretutindeni”. De asemenea, opera lui Mosca se remarcă și prin faptul că ea nu a operat numai în plan teoretic, unele din concepțiile sale fiind preluate, în anii '60 și '70 de către Raymond Aron și Giovanni Sartori (cele referitoare la cunoașterea acelei părți a clasei conducătoare care se ocupă de exercitarea puterii).

În aceeași ordine de idei, Giovanni Spadolini, în capitolul său, analizează conceptele de „clasă politică” și partid la Mosca. „În centrul criticii parlamentarismului, care apărea la originea și pe tot parcursul elaborării teoretice a lui Mosca cu privire la «clasa politică» prezintă, totodată, o revendicare de legalitate, critică liberă, individualism orgolios, privit ca o «etică a calității» (și care, în jargonul sociologic de astăzi este denumit în mod polemic «meritocrație»). Această revendicare a devenit, în momente de pericol, o revendicare deschisă a dreptului de opoziție, ca un caracter de distingere pentru o democrație reală”. Pe parcursul operei lui Mosca ideea de „clasă politică” cunoaște o serie de interpretări, dar lucrarea sa principală (*Gli elementi di scienza politica*) consacră ideea că: „puterea trebuie să limiteze puterea, autoritatea trebuie să controleze și să corijeze autoritatea... astfel clasa politică este reintegrată în mod organic într-un sistem de legalitate și libertate”.

În ceea ce privește analizarea teoriilor lui Mosca, cu privire la retorica democratică și sistemele politice, G. Spadolini este de acord cu Burnham, care în lucrarea sa *The Machiavellians: Defenders of Freedom*, îi acordă lui Mosca un loc de onoare printre aceia pe care Aldo Garosci îi numea, mai târziu, „neo-adeptii”, lași Machiavelii și „Tacit ai secolului XX”. Iar politologia contemporană îl readuce pe Mosca printre „apărătorii libertății”. Luînd în discuție problema instituțiilor democratice în viziunea lui Mosca, G. Spadolini recunoaște că, potrivit teoriei în discuție, „democrația nu se poate sustrage supremației unor anumite grupuri, iar secretul vieții politice rezidă în continua circulație a elitelor”.

După un profil biografic al lui Gaetano Mosca, volumul prezintă articolul lui Ettore Albertoni cu privire la *Doctrina lui G. Mosca privind clasa politică*. Autorul afirmă că interesul său față de teoriile lui Mosca se datorează: „înțușii teoretice și realiste asupra puterii și elaborării unor formule politice înțelese ca veritabile ideologii de legitimare și consens”.

³ P. Mureșan, *Fertilitatea populației feminine din R. S. România*, în „Viitorul Social”, nr. 5, 1981, p. 888-896.

Prima parte a studiului analizează relația care există între știință și ideologie, și care constituie miezul, dar și limitele gândirii lui Mosca, iar în cea de-a doua parte, autorul încearcă explicarea unor aspecte politice, juridice și constituționale ale gândirii lui Mosca.

În această ordine de idei, E. Albertoni combate, în primul rând, unele teorii care fac din Gaetano Mosca un „precursor” al regimului fascist, susținând, din contra, sensul profund ideologic contradictoriu și stimulat al gândirii sale. Analizând conceptul de „clasă politică”, autorul se declară impresionat de bogăția temelor și a sugestiilor oferite de Mosca (personalitatea acestuia constituind o perfectă imbinare între omul de știință, cu experiența sa teoretică și doctrinară, și omul epocii și al locului său de viață și de acțiune).

În al doilea rând, autorul abordează „inspirațiile culturale care au încercat să dea un răspuns sistematic multitudinii de probleme politice și sociale ... Din acest unghi, chiar amestecul dintre ideologie și știință, atât de complex și problematic la Mosca, nu mai apare ca o contradicție ci mai degrabă ca element esențial al unei gândiri ideologice. Modul științific al gândirii lui Mosca („clasă politică” și „formule”) reprezintă astfel premisele unei viziuni radical ideologice ale politicii și ale lumii”.

De asemenea, autorul consideră că Mosca trebuie privit ca un ideolog al burgheziei mijlocii și un adept al unificării naționale.

E. Albertoni analizează amănunțit opera politică a lui G. Mosca, pe care o consideră strins legată de cultura politică a epocii și o împarte în trei perioade: perioada „sistematică deschisă”, „sistemul științific” și perioada de criză reprezentată de criza interbelică și fascism, care, în opera lui Mosca, reprezintă perioada „doctrinelor codificate”. Considerându-l pe G. Mosca drept un deschizător de drumuri în științele politice, autorul este de părere că lucrările acestui gânditor sicilian pot fi considerate drept o doctrină politică. „Este dificil să pui gândirea lui Mosca, în ansamblul său, alături de schemele rigide proprii marilor ideologii contemporane. De asemenea, trebuie reținut că la Mosca reflecția politică păstrează un caracter noncontingent și episodic ... Faptul contingent devine întotdeauna obiectul unei considerații mult mai vaste și mai gândite, al unei analize explicative dezvoltate în profunzime și, în consecință, în nici un caz banală sau caducă. De exemplu, interesul lui Mosca față de problemele coloniale ... demonstrează o acuitate a convingerilor și metodelor care ar trebui aprofundate astăzi. În orice caz, este dificil să luăm în considerare opera lui Mosca fără a ține cont de biografia sa personală și științifică”.

În perioada de după război, opera lui Mosca a fost redescoperită, dându-se o atenție deosebită sensului liberal al scrierilor și conceptelor sale. O a doua fază a redescoperirii lui Mosca a început în afara continentului european, o dată cu publicarea lucrării lui Charles Wright Mills *The Power Elite* (1956) și lucrarea *Power and Society*, în care este examinată opera lui Mosca. Aceste lucrări și cele care le-au urmat în Italia modifică unele din concepțiile lui Mosca în sens elitist; astfel, se vorbește despre „teoria elitelor” în loc de „doctrina clasei politice”, stabilindu-se unele comunități de interes culturale și de atitudine științifică între Mosca, Pareto și Michels.

E. Albertoni consideră că, în ciuda aprecierii lui Mosca drept om al timpului său, se poate interpreta doctrina „clasei politice” în evoluția sa istorică. Aceasta poate fi dezvoltată în strinsă corelație cu teoria parlamentarismului și a guvernabilității. În legătură cu elementele fundamentale ale doctrinei sale — care indică o strinsă legătură cu cultura franceză — Mosca, „legă strins datul conceptual al clasei politice de o finalitate politico-practică, deoarece chiar cei care admit existența clasei politice — a nu o admite ar însemna negarea evidenței — raționează adesea nu ca un fapt inevitabil, nu se servesc de această noțiune ca de un fir conducător care să ne ghideze pe parcursul analizării cauzelor care pregătesc și realizează efectul, aceștia împingând adesea societățile umane către prosperitate și putere și, uneori, le fac să cadă în distrugere și anarhie”.

În încheierea studiului său, E. Albertoni revine încă o dată asupra caracterului actual al operei lui Mosca, mai ales dacă ne gândim că „astăzi, linia între teorie și practică poate fi gândită și revăzută pe terenul unei umanități a „guvernaților”, care întotdeauna tind mai degrabă către instaurarea raportului său cu clasele conducătoare într-un alt mod decât a făcut-o în trecut”.

În studiul său, *Mosca și guvernarea mixtă*, Norberto Bobbio se ocupă de unul dintre conceptele centrale ale operei lui Mosca și anume acela de guvernare mixtă. În legătură cu aceasta, este analizat conceptul de „apărare juridică”, ceea ce constituie pentru Mosca un criteriu care permite deosebirea formelor bune de conducere de cele rele. El concepe apărarea juridică drept „ansamblul mecanismelor sociale care conduc disciplina în sens moral”, iar sensul moral constituie frâna — uneori spontană, dar de cele mai multe ori, provocată — față de inclinațiile egoiste, fără de care nu poate supraviețui nici o societate. Cel mai bun sistem de apărare juridică este, potrivit lui Mosca, acela care se bazează pe prezența efectivă a mai multor forțe sociale opuse, deoarece dacă domină o singură forță, inclinațiile egoiste ale clasei politice conduc către diferite forme de despotism. De aici se poate deduce doctrina clasică a guvernării mixte; combinarea în mod disciplinat, prin intermediul instituției, a diferitelor forțe sociale.

În legătură cu această idee, autorul consideră că trebuie să se facă distincție între doctrina guvernării mixte și doctrina separării puterii. În ceea ce-l privește pe Mosca, acesta își dă seama de diferența dintre cele două doctrine. El interpretează doctrina separării puterilor în lumina echilibrului de forțe sociale „care constituie caracteristica doctrinei guvernării mixte”. Gaetano Mosca refuză să ia în considerare formele tradiționale de guvernare, pe care le consideră oligarhice. El își creează propriile criterii, în funcție de elementele fundamentale ale teoriei sale și, în special, de acela de „clasă politică”; iar ca mod de acțiune, el susține că „solidaritatea instituțiilor politice depinde de o fuziune oportună și de moderația diverselor principii și tendințe”.

Ideea de guvernare mixtă a apărut la Hegel, pornind de la analiza monarhiei constituționale sau parlamentare, având ca model monarhia engleză. De aici pornește și Mosca, descriind modelul ideal de guvernare mixtă. Mosca afirmă că acest model poate fi aplicat și statului italian, bazându-se pe moderație și îmbinarea în acest spirit a diferitelor curente din viața politică italiană.

În expunerea doctrinei guvernării mixte, Mosca abordează și problema separării puterilor ca o garanție a apărării juridice, în măsura în care ea se înscrie în stabilirea celor mai bune forme de guvernare; în acest context, el nu vorbește de o separare funcțională, ci de una structurală. Și, în această ordine de idei, Mosca susține trei teze care reprezintă elementele esențiale ale concepției sale despre buna guvernare. A aceste trei teze sînt: separarea puterii laice de puterea ecleziastică; separarea puterii politice de puterea economică; raportul dintre puterea politică și puterea militară.

W. Bobbio este de acord cu viabilitatea conceptului de guvernare mixtă; în ceea ce privește echilibrul de forțe și remediul contra abuzurilor puterii, el se oprește asupra raportului pe care Mosca îl stabilește între doctrina guvernării mixte și teoria apărării juridice. „Putem afirma cu sinceritate că introducerea teoriei asupra guvernării mixte este ocazia principală pentru abordarea temei necesității unui control asupra puterii în scopul garantării libertății cetățenilor”.

Massimo Ganci insistă în studiul său (*Sicilia ca media cultural și politic în primele lucrări ale lui Gaetano Mosca*) asupra mediului cultural și politic al Siciliei, care a influențat puternic prima parte a operei lui Gaetano Mosca. Totuși, pornind de la argumentele aduse de însuși Mosca în lucrările sale, M. Ganci încearcă să demonstreze modul creator în care gânditorul sicilian a preluat elementele caracteristice ale epocii sale, bazându-se pe unele legi ale evoluției sociale, general recunoscute. „Teoria «politicii» dă acces la experiența «socialului» care devine astfel structură. Faptul că germeii schimbărilor sociale, indiferent de epocă, se află întotdeauna în epoca precedentă este un principiu istoric general: o instituție cu o reală importanță socială rareori poate fi improvizată, dar cel mai adesea repetă principiile din perioadele precedente... Sîntem întotdeauna conștienți că pentru a înțelege un moment istorico-social al unui popor, este necesar să studiem ceea ce l-a precedat; astfel, nimic nu este mai util decît studierea vechiului regim pentru a fi în măsură să interpretăm ceea ce a fost revoluția franceză și ceea ce este regimul parlamentar”.

Autorul este de părere că influențele care se manifestă în opera lui Mosca se datorează și unei cunoașteri aprofundate a bibliografiei și surselor antice și moderne, ca și a celor literare. Un exemplu l-ar putea constitui atitudinea sa față de „intervenția directă a guvernului în favoarea crimei, care depășește activitățile criminale ale Mafiei”. Raportîndu-se la asemenea acte, Mosca se situează pe poziții asemănătoare cu alți teoreticieni (de exemplu W. Colajanni), fără însă a se putea afirma că a fost influențat în teoria sa de aceștia. Acesta ar putea constitui un alt unghi de vedere în ceea ce privește influențele exercitate asupra operei lui G. Mosca.

În această ordine de idei, M. Ganci readuce în discuție raportul Mosca – fascism. În perioada interbelică concepția lui Mosca este marcată de un „scepticism” care are, în afară de unele convingeri elitiste, anumite atitudini politice. Este cazul opoziției sale față de votul universal, pe care a exprimat-o în decursul său în Cameră (Mosca a intrat în Senat de-abia în 1919). Atunci era încă în căutarea acelei clase meritoarice, la care se alia, 10 ani mai târziu, Guido Dorso, dar dintr-un punct de vedere diferit și în scopuri politice diferite. Scepticismul lui Mosca s-a accentuat la sfîrșitul primului război mondial și după o oarecare evaluare pozitivă a fascismului. Începînd cu 1925, Mosca se dezinteresează de tot ceea ce se petrece în jurul lui, contemplînd mitul unei societăți perfecte și se refugiază în studiu. Văzut din acest unghi, simburile fidelității față de regimul fascist, pronunțat de Mosca la 2 noiembrie 1931 față de Pietro De Francisci, rectorul Universității din Roma, ne apare ca o simplă obligație, „de care se simte dator să se achite”.

Studiul lui Carlo Mongardini (*Arhivele lui Gaetano Mosca și contribuția lor la cunoașterea raporturilor între societate și politic în Italia*) pornește de la ideea că mult timp opera lui Mosca a fost considerată, în funcție de formule și scheme de referință, abstractă. Critica a judecat această operă după următoarele elemente: doctrina clasei politice redusă la o formulă simplificată, anti-parlamentarism și critica democrației, tendințele conservatoare; o atitudine incertă față de fascism. Totuși, studiarea aprofundată a operei sale și descoperirea altor documente care îi aparțin au permis „recompunerea, pas cu pas, a eschierului uman pe care s-a deplasat și a operat gânditorul sicilian”. În analiza sa, autorul ia în considerație, în primul rînd, grupul social căruia îi aparține Mosca și care a ocupat un anumit loc în istoria gândirii europene. „Acesta a cunoscut o

mare evoluție a gândirii și a mentalității științifice și a fost implicat în marea criză a principiului reprezentării politice apărută după revoluția franceză”.

De asemenea, concepțiile politice teoretice ale lui Mosca trebuie să privească și din punctul de vedere al raporturilor sale cu anumite personalități ale vieții politice italiene, mai ales în prima perioadă a activității sale științifice. Astfel, se poate interpreta înclinarea sa elitistă, ralierea sa la conceptul general de decadentă a clasei politice, la teoria decadentei societății moderne, manifestată prin instabilitate politică și alterare a principiului legalității. În ceea ce privește doctrina clasei politice, ea vizează demascarea ipocriziei ideologilor progresiste, pe care le afișează o clasă politică cu tendințe oligarhice constante și pronunțate. De asemenea, antiparlamentarismul lui Mosca se explică nu ca o simulare a autoritarismului, ci ca o critică a denaturării principiilor liberale ale sistemului parlamentar. Cît despre atitudinea sa față de fascism, „ea derivă, în primul rînd, din iluzia pe care a avut-o de apropiere a mișcării revoluționare în sinul regimului parlamentar; era o consecință a ideii că singura alegere pentru intelectuali este apărarea libertății în cadrul Parlamentului”.

În sfîrșit, comentînd actualitatea opereii lui Mosca, autorul afirmă: „intuiția sa profundă cu privire la criza dintre societate și politică, care a marcat epoca contemporană, a reapărut la suprafață. Astăzi, această criză nu s-a diminuat, ci, dimpotrivă, s-a accentuat... Mosca a perceput elementele esențiale și semnificative ale acestui proces”.

Tot pe linia reinterpretării, în sens actual, a opereii lui Mosca se înscrie și studiul lui Giorgio Sola (*Propuneri pentru o recitire critică a principalelor texte ale lui Gaetano Mosca*). În acest sens, apariția primei opere importante a lui Mosca, prima ediție a cărții *Gli elementi di scienza politica* se circumscrie perioadei în care „științele sociale și pozitivismul care le susținea își propuneau să precizeze canoanele metodologice și orientările în vederea unei posibile instituționalizări. Și tocmai în ultimii 10 ani ai secolului XIX au apărut, nu numai în Italia, ci în toată Europa bazele sociologiei și ale științelor politice, care se defineau drept frontierele evoluționismului social și de la care au pornit, începînd cu darvinismul social, raporturile încordate dintre știința socială de sursă pozitivistă, marxism și socialism”. Iar cea de-a II-a ediție a „Elementelor” ilustrează deteriorarea vieții politice italiene, sesizată de Mosca „dovada fiind furnizată de paginile consacrate formării și mutațiilor clasei politice sau respingerii celor trei soluții radicale ale crizei regimului reprezentativ: dictatura proletariului, dictatura birocratică și militară și corporatismul”. Autorul precizează că intenția lucrării sale este „scoaterea în evidență a ceea ce subliniază importanța opereii lui Mosca în raport cu afirmarea și dezvoltarea politicului ca disciplină științifică... punerea în evidență a răspunsurilor principale pe care le furnizează analiza lui Mosca — mai ales cu privire la conceptul de clasă politică și cu codificarea tendințelor relative la corelația existentă între putere și organizare — față de cerințele apărute din dialectica dintre societatea civilă și societatea politică în perioada 1880 — 1930”. Pentru aplicarea doctrinei sale și mai ales a structurilor regimului parlamentar, Mosca a ales sistemul politic italian. În lumina acestor considerente, G. Sola analizează cele două ediții ale lucrării lui Mosca *Elementi di scienza politica*.

În final, autorul afirmă că după cel de-al doilea război mondial, opera lui Mosca s-a situat pe un loc principal în Italia. „Și acesta coincide cu noua renaștere a sociologiei europene și a studiilor politologice. Problemele care se pun sînt legate de reconstrucția statului, de alegerile fundamentale ce trebuie făcute în domeniul constituțional și administrativ, de selectarea și formarea unei noi clase politice reînnoite. La ele se vor referi în primul rînd gînditorii... și apoi disciplinele științifice, sociologia și științele politice, mai ales, luînd în considerație teoria clasei politice și, în același timp, reconsiderînd aportul părinților fondatori”.

Studiul lui Robertino Ghiringhelli (*Gaetano Mosca și cultura politică franceză în anii 1920—1931*) abordează problema legăturilor dintre opera lui Mosca și dezbaterile politologice din Franța în perioada interbelică. La începutul secolului XX, în Franța au fost publicate o serie de scrieri ale lui G. Mosca, inclusiv lucrarea sa *Elementi di scienza politica*, ceea ce a determinat o serie de discuții din partea specialiștilor. „Printre intelectualii adepți ai liberalismului critice și aristocratice doctrina clasei politice a lui Mosca este considerată drept una din teoriile cele mai apropiate de realitate și de evenimente. Postulatele sale apar ca un răspuns posibil, concret la problemele privind sistemul politic al epocii și ca un model care poate fi urmat, ținînd cont, totodată, de particularitățile diferite existente în societatea franceză și societatea italiană”. Mosca a ținut în Franța conferințe, operele i-au fost traduse, a purtat o susținută corespondență cu politologi francezi, care, de multe ori, i-au cerut statul. „Figura lui Mosca și-a reluat astfel locul în lumea culturală transalpină, un loc dintre cele mai originale printre toți acei politologi care au trăit și au încercat să înțeleagă criza instituțiilor politice liberale în timpul primelor decenii ale acestui secol și al ascensiunii regimurilor totalitare”.

În ultimul studiu din acest volum, Giovanna Cavallari analizează ceea ce este „Mit” și „realism” în doctrinele politice ale lui Mosca și Sorel. Continuînd linia studiului precedent, autoarea compară ideile lui Mosca cu cele ale lui Sorel ca exponent al unui alt mod de gîndire, dar care, în fond, operează cu aceleași concepte. În această ordine de idei, ea să dăm un exemplu, „a for-

mula politică a lui Mosca — ca principiu al legitimității puterii cu rădăcinile provenite din organismul social — are o mare afinitate cu „mitul” lui Sorel. În mod efectiv, acesta este preocupat de nevoia de a face să prevaleze un ideal de viață bazat pe interese particulare. Ideal care comportă, din partea fiecăruia, legături strinse cu colectivitatea și un sistem de valori proprii acesteia¹. În această problemă, diferența de opinii constă în felul cum este privită participarea maselor populare la obiective comune fără a cădea în plasa democrației sociale. În ceea ce privește cultura, ca o condiție a evoluției necesare pentru această participare, Sorel consideră că educația și formarea conștiinței ocupă un loc de prim ordin în această evoluție. La rindul său, Mosca consideră educația drept conștiință, cultură. La Sorel noua conștiință se formează în cursul marilor evenimente istorice, sub influența unor sentimente și emoții intense.

Caracterizându-l, în general, pe Sorel autoarea afirmă că: „soluțiile „mitologice” au același rol ca soluțiile raționale... Sorel mută continuu frontiera între iraționalism și raționalism, între știință și mit. Cei doi termeni îi apar la fel de reali, la fel de valabili”. În schimb, „realismul” lui Mosca se aplică structurii societății, concepută ca un organism animal, ale cărui părți se subordonează ansamblului. El manifestă o profundă afinitate cu gândirea lui Sorel, plină de reflecții referitoare la „vitalitatea” corpului social. Și în 1909, Mosca accentua toate elementele „mistice” necesare stabilității structurii guvernamentale. El afirmă că organismele politice datorează apariția și existența lor „forței sentimentului unanim care a reunit milioane de voluntari în jurul unui simbol religios sau patriotic și cărora, față de idealurile comune pe care orice colectivitate vrea și trebuie să le realizeze, le-a impus sacrificiul renunțării la egoismul individual” (citată de G. Mosca, *In pericolo dello Stato moderno*).

Pentru a ilustra preocupările față de opera scriitorului sicilian, în afară de studiile prezentate mai sus, volumul de față mai cuprinde un „Apendice” de documentații și metodologii, în care Franco Invernici prezintă rezultatele celor două „Seminarii Internaționale Gaetano Mosca”, precum și două note bibliografice care cuprind studiile consacrate lui Mosca de cultura francofonă (Belgia și Elveția).

Tania Dufu

Robert Lanquar, *Sociologie du tourisme et voyages*, Paris, Presses Universitaires de France, 1985

În ansamblul transformărilor socio-economice și cultural-educative caracteristice epocii contemporane, turismul capătă dimensiuni și structuri nebănuite, evoluția sa impunând măsuri care să-l condiționeze ca fenomen și să-l dezvolte ca parte constitutivă a vieții oamenilor. În condițiile timpului liber¹ sporit, turismul devine un important mijloc de difuzare a culturii umane, de cunoaștere a mai multor civilizații, a mai multor moduri de viață sau sisteme politice. Turismul se impune ca factor de refacere fizică și psihică, schimbarea de mediu avind un efect stimulator, punându-l pe individ în fața unor situații noi de adaptare, supunându-l la șocul cultural. În acest mod crește receptivitatea omului față de idei, gusturi, mentalități, stiluri de viață, se lărgeste orizontul social și cultural, se îmbogățește experiența de viață permițând stimularea individului în vederea unei raportări creatoare față de ambianța sa obișnuită.

Turismul devine un atribut esențial al omului modern. El înseamnă prelungirea vieții medii și, totodată, prelungirea școlarizării, permanentizarea educației.

Iată numai câteva dintre problemele care se pun în lumea contemporană în legătură cu turismul și locul acestuia în viața oamenilor. A acestea au preocupat pe oamenii de spirit cu multă vreme înainte, iar în prezent sînt conturate ca discipline de sine stătătoare, cu un aparat teoretic propriu.

Astfel, în 1985, în Franța a apărut, sub semnătura lui Robert Lanquar, o carte intitulată *Sociologia turismului și călătoriilor*, editată de „Presses Universitaires de France”, în colecția enciclopedică fondată de Paul Angoulvent. Este prima lucrare în acest domeniu, cu caracter interdisciplinar, din cîte cunoaștem, deși preocupările în această direcție sînt mult mai vechi.

În prima parte sînt prezentate cîteva date privind istoricul preocupărilor pentru studiul turismului ca fenomen social-economic, pornindu-se de la aprecierea făcută încă de către Francis Bacon, corespunzător căreia voiajul face parte în mod obligatoriu din educația tinerilor și din experiența adulților. Primele încercări specifice, însă, de sociologie a turismului datează din 1935, cînd Robert Glücksmann definea turismul nu ca pe un tranzit de persoane, nici ca pe o expediție sau călătorie de afaceri, ci mai degrabă ca pe un fenomen social, ca pe o modalitate de legare a relațiilor interpersonale, a comunicării umane.

¹ Încă din antichitate, în *Etica nicomahică* a lui Aristotel se considera că „... timpul liber nu înseamnă sfîrșitul muncii, ci dimpotrivă, munca înseamnă sfîrșitul timpului liber. Acesta trebuie consacrat artei, științei și mai ales filosofiei”.

În cadrul Conferinței mondiale asupra turismului de la Manila-Filipine (27 septembrie - 10 octombrie 1980), a fost adoptată „Declarația de la Manila”, în care 107 state s-au pronunțat pentru o „nouă concepție asupra turismului, conform căreia turismul trebuie considerat o activitate socială, culturală, educativă, în serviciul omului, mai mult decât un factor economic” — act fără precedent în istorie, concepție global orientată către viitor și adaptată la mutațiile timpurilor.

Arthur Haulot, unul din fondatorii U.I.O.O.T.² și O.M.T.³ insistă asupra faptului că turismul este una dintre formele de viață socială a timpului nostru.

Correspunzător concepției autorului *Sociologia turismului și călătoriilor* abordează nenumărate domenii cum sînt: prosperitatea și cadrul de viață, cultura, comunicațiile, grupurile sociale, dezvoltarea întîlnirii, societăților diferite, psihologia indivizilor, sondajele, amenajarea timpului de muncă etc.

Sociologia turismului, în curs accentuat de definitivare, traversează un amplu proces de integrare în sistemul științelor sociale, dar și de diferențiere de o întreagă gamă de discipline utilizate în studiile de turism și călătorii (istorie, etnografie, jurisprudență, economie etc.); ea cercetează integrarea acestora într-un sistem sincronic și diacronic care permite elaborarea unor enunțuri ca principii generale asupra comportamentului consumatorului de turism și a efectelor asupra societății în cadrul dezvoltării fenomenului.

Sociologia turismului este demarcată clar de sociologia timpului liber (care se ocupă cu studiile empirice ale bugetelor de timp), de cea a loisir-ului (care are la bază sondajele de opinii și atitudine) precum și de cea a muncii (care studiază amenajarea timpului de muncă).

Obiectul sociologiei turismului trebuie considerat nu într-o definiție, ci mai ales într-o acțiune critică și într-o analiză directă a corespondenței între realitatea socială turistică și conceptele de sociologie.

Lucrarea este structurată în patru capitole, cuprinzînd atît premisele cit și dimensiunile cauzale ale turismului, mobilitățile, factorii endogeni și exogeni caracteristici nevoii de turism, interacțiunile individ-grup, dezvoltarea turistică și metodologia (specifică sociologiei turismului). Sînt analizate în primul capitol relațiile între timpul de muncă și timpul liber plătit, precum și dimensiunile și structura timpului liber. În al doilea capitol sînt înfățișate motivațiile și valorile turismului, raportul între acestea și trebuințe, aspirații.

Cel de al treilea capitol analizează efectele turismului asupra zonelor și colectivităților emitente, dar și asupra celor receptoare, precum și tendințele acestor procese atît de complexe. În cel de al patrulea capitol sînt prezentate metodele sociologiei turismului, între care ancheta-sondaj, metoda imaginii turistice — de o deosebită originalitate precum și modalitățile de evaluare a proiectelor turistice.

Lucrarea va îmbogăți, incontestabil, literatura sociologică din țara noastră și din lume, va contribui la schimbarea opticii asupra complexului fenomen social-economic, care este turismul, va pune la dispoziția cercetătorilor un aparat teoretic și metodologic de valoare.

Ion Ionescu

² Uniunea Internațională a Organizațiilor Oficiale de Turism

³ Organizația Mondială a Turismului